

***Gotické a renesančné
kachlice
v Karpatoch***

Editor

PhDr. Ján Chovanec, PhD.

Trebišov 2005

Давні кахлі з Дубна і Львова (за археологічними матеріалами)

Віра Гупало - Марія Лосик

У пропонованій статті зроблено спробу підсумувати результати обстеження кахель, які були виявлені підчас археологічних розкопок. Мова йтиме, насамперед, про матеріали, що походять з об'єктів чи культурних шарів, датованих монетами, або пов'язані з датуванням окремих споруд, речей, тощо. Сподіваємося, що отримані нами дані допоможуть в майбутньому при розробці питань, пов'язаних з хронологією та періодизацією кахель на теренах західної України.

Дубно - замок. Підчас археологічних досліджень у м. Дубно (райцентр у Рівненській області) і його околицях, які проводилися протягом трьох польових сезонів (1995-1998 рр.), було закладено невеличкий розкоп, площею 108 кв. м, на подвір'ї добре збереженого замку князів Острозьких. В численних прошарках потужного культурного шару (глибина розкопу виносила 4,20 м) знайшли яскраве відображення усі етапи освоєння цього місця давнім населенням. Поряд зі знахідками з епохи ранньої бронзи - раннього заліза - пізньоримської доби - раннього середньовіччя тут виявлено багато уламків кахель, які залягали від рівня сучасної поверхні до глибини 3,00 м (I. Swiesznikow - W. Hurajo 1996, s. 297-303; В. Гупало 2001, с. 210-220). Зібрана колекція зразків (200 од.), як правило, походить з перевідкладених шарів, що утворилися внаслідок проведення земляних робіт, пов'язаних з впорядкуванням замкового подвір'я. При цьому особливе значення мають прошарки, котрі являють собою залишки бруку, що вкривав свого часу денну поверхню подвір'я. Таких бруків було два (на гл. 1,70-1,90 м та 2,30-2,40 м) і складалися вони з шару дрібного лупаного каменю-пісковіку, укладеного на глиняній „подушці“ потужністю 20 см. Нашарування над верхнім бруком датуються монетами досить широко: 1624-1792 рр. Під верхнім бруком в шарі глини, що його підстеляла, виявлено гріш коронний Сигизмунда III 1624 р. В насипному шарі між верхнім і нижнім бруком знаходилися ще дві аналогічні монети 1624 р. Усе це дає підставу стверджувати, що верхній брук постав після 1624 р. Ще три фрагментовані монети виявлені у насипному шарі під нижнім бруком: два денарії литовські Сигизмунда II Августа 1565-1570 рр. та шеляг Степана Баторія 1579 або 1586 р. Таким чином, вперше замкове подвір'я було вибруковане десь у проміжку 1586-1624 рр. Цим же часом датується насипний шар під нижнім бруком. Звідси, в стратиграфії подвір'я Дубенського замку чітко виділяються два надійно датовані масиви: 1586-1624 рр. і 1624-1792 рр.

Культурний шар 1586-1624 рр. Розглядаючи кахлі, виявлені у цьому шарі, слід враховувати, що одна частина (давніша) їх походила з печей, котрі на момент появи наймолодшої монети (1586 р.) були вже знищені; інша частина (молодша) - з печей, що були знищені не пізніше 1624 р.

В зазначеному шарі виявлено цілий ряд кахель, які репрезентують зразки, що конструктивно вінчали піч - т. зв. „коронки“. Серед них виділяються різної форми „стовпчики“ з пласкою верхівкою та дугастими виїмками при основі (рис. 1:1,3,8), що нагадували зубчасте завершення ренесансних мурованих веж. До цієї ж сукупності відносимо „коронки“, для яких притаманні гостроконечні вершини „стовпчика“, сформованого у вигляді овалів чи стилізованої лілії (рис. 1:4-5). Коронки з пласкими вершинами переважно посідають гладку поверхню, єдиним оздобленням яких виступає полива - темно-зелена (рис. 1:1) та поліхромна (світло-зелені плями по кремовій основі - рис. 1:3); гостроконечні коронки здебільшого неполив'яні, але оздоблені рельєфним рисунком (рис. 1:4-5). Конструктивне поєднання елементів цих коронок утворювало ажурний вінець, пронизаний округлими та овальними отворами, що чергувалися з напільними дугами (рис. 4). Аналогії подібному завершенню відзначено, наприклад, з гербової печі 1510-1517 рр. в Болєславці (М. Żemigała 1987, tabl. III:5), а також в Лідзбарку Вармінському (G. Kobrzeńska-Sikorska 1994, s. 272-273, гус. 15), де датуються на 2 пол. XVI ст.

В єдиному екземплярі виявлено коронку у вигляді складно-профільованої арки, вкритої поливою яскраво-смарагдового кольору (рис. 1:6). Інший тип коронок представлений щитковими різновидами з рівною (рис. 1:2) і профільованою (рис. 1:7) поверхнями. Обидва зразки вкриті поліхромною поливою: жовто-коричневою по білій основі (рис. 1:2) та темно-коричневою по кремовій основі (рис. 1:7). Аналогічне поєднання барв поливи відзначено на горщиках кінця XVI - початку XVII ст.

Карнізні кахлі представлені в незначній кількості. В основу їх форми покладено валик, над яким нависають карнізи, профільовані глибоко ввігнутими поверхнями. Зразки вкриті однобарвною (смарагдовою - рис. 1:11) та поліхромною поливою (коричневими та світло-зеленими плямами по кремовій основі - рис. 1:10). Датуються кінцем XVI - поч. XVII ст.

Переважну більшість у колекції становлять фрагменти щитків облицювальних кахель. Найчастіше зустрічаються неполив'яні зразки. Серед них виділяються вироби, що посідають високий бортик, ввігнутий або відхилений під кутом назовні (рис. 2:7,9,12). Поряд з ними зустрічаються зразки з невисоким бортиком у вигляді майже знівельованого валика (рис. 2:17). Поле щитка останнього різновиду оздоблювала квітка гвоздики. Подібні мотиви, як відомо, з'являються у кахлярстві вже в кінці XVI ст. (R. Reinfuss 1966, s. 15). Привертають також увагу кахлі без бортика довкола щитка, котрі поширюються на заключному етапі епохи ренесансу і пов'язані з повсюдним впровадженням т. зв. „безмежного“ орнаменту. Усе поле щитків цих кахель густо заповнене мотивами півкіл, що перетинаються (рис. 2:1-5,11), стилізованих рослин (рис. 2:14-15) та квітів, серед яких надавали перевагу гвоздикам і тюльпанам (рис. 2:1,16). Характерною особливістю дубенських кахель є „сіточка“, яка вкриває рельєфну поверхню декоративних елементів. Деякі інші мотиви прикрашають фризові кахлі. Тут домінують опуклі овальні медальйони (рис. 2:6,8) та ретельно виконані, добре профільовані розетки в колах (рис. 2:10).

Найбільш мальовничими серед загалу, без сумніву, є поліхромні кахлі. Це, переважно, грубостінні вироби товщиною щитка 10-15 мм. Серед них є кахлі з високим бортиком (рис. 6:5,8) і без нього (рис. 6:4,7,9-10). Орнаментальні мотиви складають

півкола, розетки, листочки конюшинки і т.п., виконані різними кольорами, серед яких відзначено поєднання двох, трьох і більше барв: чергування білих, лимонних та світло-зелених півкіл (рис. 6:1), лимонного, світло-зеленого, жовто-коричневого, блакитного кольорів (рис. 6:2), біло-блакитної розетки на жовто-коричневій основі (рис. 6:3), гірчичного, білого, блакитного кольорів (рис. 6:4), темно-зеленого, жовто-коричневого, лимонного (рис. 6:5), темно-коричневого, темно-зеленого, жовтого (рис. 6:8), білих рельєфів по блакитній (рис. 6:10) і темно-синій (рис. 6:7) основі та жовтих і темно-зелених рельєфів по білій основі (рис. 6:6). Багатство поліхромних барв як декоративний елемент відоме вже з поч. XVI ст. На завершальному етапі епохи ренесансу поширюється поєднання білої основи з різнокольоровим рельєфним орнаментом (M. Dąbrowska 1993, s. 23). З 2 пол. XVI ст. входять у моду білі рельєфні візерунки по блакитній та темно-синій основі (R. Reinfuss 1966, s. 9). Кінцем XVI - поч. XVII ст. датується облицювальна тонкостінна кахля оздоблена світло-коричневими і світло-зеленими плямами по кремовій основі (рис. 6:12) та карніз, прикрашений поліхромним розписом (темно-коричнева і блакитна полива) по білій основі (рис. 6:11).

Поряд з розрізненими знахідками було виявлено скупчення фрагментів кахель зі спеченою глиною, що являли собою рештки розвалу однієї або двох печей (досліджено лише частину цього скупчення; решта залягала під товщею нерозкопаних нашарувань). Тут зафіксовано чотири різновиди кахель. Неполив'яні щитки трьох із них посідали високі бортики (рис. 3Б:2-3; 5:2), по внутрішньому полю нанесено декор. Вдалося реконструювати одну з цих кахель, у якій в центрі щитка знаходилася розетка, вписана у коло і квадрат, від яких назовні до кутів були спрямовані трилисники (рис. 5:2). Мотив трилисника-конюшинки відзначено ще на одній кахлі (рис. 3Б:2). Слід зазначити, що у цьому ж культурному шарі траплялися кахлі з аналогічним орнаментом, але вкриті жовто-зеленою та оливковою поливою. Рисунок на іншій кахлі за іконографією відноситься до лицарської тематики. Незважаючи на фрагментований характер зразка, збережені уламки однозначно свідчать, що у центрі щитка було поміщено зображення вершника (рис. 3Б:3); усе поле по облямівці охоплювала гірлянда з дуг. Подібна тематика і спосіб виконання рельєфу був дуже поширений на кахлях ренесансних печей.

Серед даного скупчення знаходилася кахля зі слабо профільованим бортиком у вигляді сплющеного валика. Центральну частину декоративного поля займала пустотіла півкуля, котру супроводжували маленькі півкульки з двома крапками по боках, розташовані в кутах щитка (рис. 5:1). Аналогічні кахлі бачаться варіантом широко відомих у 2 пол. XVI ст. зелено-полив'яних кахель з півкулею в центрі щитка, які походять, зокрема, зі Львова (рис. 11:2), Лідського замку в Білорусії (Н. І. Здановіч - А. А. Трусаў 1993, мал. 84).

В якості завершення печі була використана плиткова (без румпи) жовто-зелена кахля, оздоблена візерунком „риб'ячої луски“ (рис. 3Б:1). Судячи зі збереженого уламка вона посідала значні розміри і, очевидно, прикривала склепіння печі, імітуючи черепицю, що було досить поширене з початку XVI ст. до 60-х років (M. Dąbrowska 1987, s. 131). Аналогічні кахлі не належать до рідкісних знахідок. Відомі вони з багатьох міст, наприклад, з Бабіна (J. Zubrzycki 1915, tabl. XI, rys. 13), Рацьонжка (L. Kajzer 1990, s. 206, il. 74), Крупого (A. Hunicz 1971, tabl. IV:36; VI:60), Жешова (A. Lubelczyk 1992, tabl. VII:3) та інш.

Культурний шар 1624-1792 рр. З усієї сукупності виявлених у цьому шарі кахель зупинимося лише на тих зразках, які своєю морфологією і декором безпосередньо пов'язані з ренесансними прототипами. Йтиметься, насамперед, про вироби, оздоблені т. зв. „безмежним“ орнаментом. На стінах печі лінії візерунку однієї кахлі мають продовження на сусідніх екземплярах, утворюючи цільний рисунок на чотирьох і більше зразках. Характерною рисою цих кахель є поділ поля щитка на стільники, в які поміщені рослинно-геометричні елементи (рис. 3А:3,5). Подібні кахлі здебільшого вкриті смарагдовою та темно-зеленою поливою, рідко - неполив'яні. Візерунки „з продовженням“ відзначені ще на кількох кахлях, однак на відміну від попередніх зразків, ці орнаменти нав'язують до килимових рисунків, де відсутній чіткий поділ поля на геометричні фігури. У двох випадках - це великого розміру кахлі, щиток однієї з яких оздоблювали півкола і фантазійно вигнуті гілки та вусики (рис. 3А:6), іншої - стилізована пелюстка гвоздики (рис. 3А:2). Ще на одній кахлі зображено трилисник (рис. 3А:1). Кахля, щиток якої поділений на смуги, заповнені у збереженій частині ромбами та есоподібними завитками, нав'язує до зразків, що оздоблювали піч 1541-1559 рр. у Болєславці (М. Żemigala 1987, tabl. V:3). В цілому даній групі кахель (рис. 3А:1-2,4,6) притаманні пізньоренесансні риси. Наявність їх у пізніших насипних нашаруваннях пояснює як ці кахлі туди потрапили. Майже на самому верхньому бруці (який, нагадаймо, був вимощений не раніше 1624 р.) зафіксовано фрагмент карніза, вкритого темно-зеленою поливою і оздобленого стилізованими арками (рис. 1:9). Дуже близька аналогія цьому виробу відзначена в Решлі (I. Mirkowska 1994, s. 252-253, rys. 3:2), де датується 1 пол. XVII ст., що узгоджується в часі з дубенською знахідкою.

Дубно - Підборецький монастир. В околицях Дубна проводилися рятівні дослідження на терені вже не існуючого Підборецького монастиря (заснований у 1592 р.). В одному з об'єктів, що датується монетами на 60-ті рр. XVII ст., виявлено ряд кахель, з яких на особливу увагу заслуговують два зразки (W. Hurajo 1998, s. 233-248). Один з них - це наріжна кахля т. зв. „геральдичного“ типу, що містила зображення орла (в даному випадку - його половинку) з розправленими крилами у картуші (рис. 6:14). Виріб вкритий темно-зеленою, жовто-коричневою та смарагдовою поливою. Інша кахля, фризова, має плаский щиток з невисоким бортиком. Поле щитка займає зображення двох фантазійних левів (рис. 6:13); оздоблена світло-зеленою поливою. Обидві кахлі, які посідають численні аналогії, датуються 1 пол. XVII ст.

Львів. У запасниках Львівського історичного музею зберігається кахля, яка потрапила у фонди з довоєнних збірок. Щодо її місця знаходження в інвентарних книгах лише зазначено, що походить вона „з панського будинку“. Кахля (інв. № ЛІМ Гл-991) посідає значні розміри: довжина щитка 47 см, його ширина 40 см, висота румпи 13 см. На зворотньому „чорновому“ боці кахля має дві комори, які зберігають залишки сажі. Комори, перегороджені стінкою завтовшки 2-2,5 см, різного розміру: 26×15 см та 28×20 см. Виріб виготовлений із глини червоного кольору, оздоблений рельєфним візерунком і вкритий поліхромною поливою. Згідно зображення на щитку, кахля відноситься до „геральдичного“ типу (рис. 7; F 23). В центрі поля серед химерних волют поміщено щит зі шляхетським гербом, який супроводжують голівки ангелочків (три зверху, одна - знизу). Праворуч щита у стовпчик розташовані латинські літери „P“, „E“, „D“, ліворуч -

літери „G“, „C“, „S“. Зверху композицію вінчає кардинальський капелюх, від якого обабіч гербу спускаються складно переплетені кутаси. Капелюх виконаний смарагдовою поливою, літери і деякі волюти - темно-синьою, решта - жовтою; волосся у ангелочків та поле гербового щита - коричневою поливою, а вся композиція поміщена на білій основі. По облямівці кахля оточена профільованими рамочками жовтого (внутрішня) та темно-синього кольору з білими гірляндами (зовнішня).

Дослідженнями встановлено, що кахля містила шляхетський герб „Наленч“. Кардинальський капелюх та літери „E (piscopus)“ „C(racoviensis)“ вказують на духовний сан власника кахлі, а ініціали „P“ „G“ - на його ім'я та прізвище. Виходячи з цього було з'ясовано, що кахлю слід пов'язувати з іменем Петра Гембіцького (Piotr Gembicki), постаттю добре відомою в Речі Посполитій. Петро Гембіцький (нар. 1584 р.) був довіреною особою короля Сигизмунда III, у якого служив секретарем. Згодом, у 1613 р. він був призначений краківським каноніком, пізніше - регентом Великої коронної канцелярії. За панування Владислава IV П. Гембіцький обіймав посаду Великого коронного секретаря, потім - підканцлера, а в 1635 р. став Перемишльським єпископом, в 1638 р. - канцлером. За великі заслуги король нагородив його Краківським єпископством, яке він обіймав з 1642 р. аж до смерті в 1657 р. (K. Niesiecki 1841, s. 34, 59). Таким чином, вище обумовлені факти дають підстави пов'язувати дану кахлю з краківським єпископським періодом життя П. Гембіцького, а саме: 1642-1657 рр. Отже ця кахля має вузьку дату своєї появи. Наймовірніше, вона оздоблювала піч в єпископському палаці. Припускаю, що така кахля була лише одна і розміщувалась посередині на фронтальній стіні печі. Подібне зображення кардинальського капелюха і герб „Наленч“ в супроводі літер (виконане на відміну від вище описаного зразка без будь-якого натяку на пишний парадний стиль) відзначене на кахлі, що походить з замку в Решлі і пов'язується з іменем Вармінського єпископа Яна Збонського, діяльність якого припадала на 1688-1697 рр. (I. Mirkowska 1994, s. 253, rys. 11:2).

Львів - Арсенал. Цікава збірка кахель походить з розкопок у центрі давнього Львівського середмістя. Ці дослідження проводилися у 1978-1980 рр. світлої пам'яті львівським археологом Романом Степановичем Багрієм (Р. С. Багрий 1979; Р. С. Багрий 1980; Р. С. Багрий 1981, с. 226-227). Усі зразки, про які йтиме мова, виявлені в культурному шарі і не мають чіткого датування. Їх хронологія визначається на підставі аналогій та супутнього глиняного начиння. Розкоп площею 120 кв. м та глибиною 2,5 м був закладений перпендикулярно до споруди міського Арсеналу (збудований у 1555 р.), західна стіна якого у середньовіччі являла собою частину Високого муру, що оточував середмістя. Розкоп знаходився на терені колишнього єврейського гето, де у XV ст. стояла невелика мурована божниця, яку розібрали у 1797 р. (M. Valaban 1909, s. 68). Її залишки у вигляді потужних фундаментів двох філярів, на які опиралося склепіння, були зафіксовані у центрі розкопу. На гл. 1,90 м (яка відповідає XV ст.) розчистили прямокутної форми подіум, т. зв. „Белемер“, викладений з цегли і облицьований різьбленими кам'яними плитами. На відстані 20 м на схід від Белемера виявлено готичну арку дверей із тесаного каменю, під якою знаходилися сходи, що вели у підземне приміщення божниці. Таким чином, уся колекція кахель з цього розкопу походить з культурного шару, який утворився довкола божниці більш ніж за три століття і, очевидно, пов'язана з будинками багатих єврейських купців.

Серед численних уламків кахель, насамперед, привертають увагу вкриті зеленою поливою зразки з жанровими сценами. Таких кахель всього кілька. Кожна з них містить зображення ангела у повний зріст, який стоїть на порозі готичної арки, перспектива котрої передана ввігнутою поверхнею (рис. 8). Цікаво, що ангели одягнені у вбрання, в якому поєднані риси європейського костюму епохи ренесансу (у верхній частині) та античних драпіровок (у нижній частині). Усі постаті тримають у руках давні струнні щипкові музичні інструменти і якби не крила, схематично зображені у них за плечима, можна було б подумати, що це звичайні музиканти. Хоча кахлі об'єднує єдина тематика і композиція сюжету, однак відмінності у деталях зображення швидше свідчать про те, що ці кахлі не становили єдиного комплекту, а походили з різних печей. Зображення фігур у повний зріст або їх півпостаті на фоні більш-менш профільованих дверних арок було поширеним декоративним прийомом на початку XVI ст. Найбільш мальовничі їх зразки, виконані в поліхромії, відомі, наприклад, з Кракова (J. Renner 1993, s. 68, fot. 6), Лідзбарку Вармінського (G. Kobrzeniecka-Sikorska 1994, rys. 8), Бендзємишля (S. Czopek 1994, rys. 3-7), Болєславця (M. Żemigała 1987, tabl. II:6,9), Требішова (J. Chovanec - K. J. Dankó - I. Feld - E. Tamás 1996, kat. 12, 21) та інш.

Релігійна тематика представлена кахлею з зображенням т. зв. ангела-щитника, вкритою зеленою поливою (рис. 9:2). На злегка ввігнутій поверхні щитка кахлі поміщено півпостать ангела з виразно окресленими крилами; руки зазначені лише на рівні плеча, а передпліччя переходять у дуги гербового щита, на якому поміщений орел в короні з розправленими крилами. По нижньому краю кахлі розташована облямівка у вигляді плетінки. Мотив ангела-щитника був досить популярним протягом усього XVI ст. і оздоблював, переважно, косинець або завершення печі.

Значно відрізняється за стилем виконання фрагмент зелено-полив'яної кахлі, яка містить зображення танцюючого чоловічка, постать котрого передана схематично (рис. 9:1). По нижньому краю зразка знаходиться облямівка з елементів у вигляді літери „М“. Надзвичайно подібне зображення відзначене на фризівій кахлі з Потелича, що на Львівщині (П. Лінинський 1998, с. 29). Датується в межах XVI ст.

Серед загалу вдалося реконструювати загальні обриси кахель, щитки яких оточені невисокими бортиками. Два з них посідають зображення фантазійних квітів у квадратній рамочці в центрі щитка (рис. 10). Композиції з квіткою у вигляді видовженого бутона з завитками (рис. 10:2) відомі у численних різновидах, які ніколи не повторюються, наприклад з Підгороддя на Івано-Франківщині (П. Лінинський 1998, с. 22-23), Бендзємишля (S. Czopek 1994, rys. 21), Болєславця (M. Żemigała 1987, tabl. II:5), де датуються XVI ст. В цей же час були поширені кахлі, полив'яні і без поливи, усе поле щитка яких займає пустотіла півкуля (рис. 11:2). Чимало у колекції уламків, які репрезентують кахлі без бортиків з рослинно-геометричним візерунком, що має продовження (рис. 11:1). Подібні зразки появилися у пізньому ренесансі, однак масового і повсюдного поширення набули у XVII ст. Кахлі, що містять зображення геральдичного орла в рондо (рис. 12:4) або картуші (рис. 12:2), квітки гвоздики (чи волошки) в композиції з вазою (рис. 12:5), фантазійних птахів (орлів, павичів) та голівок ангелів у поєднанні з квітами на фризах (рис. 12:3) та карнізах (рис. 12:1), розвинулися вже протягом XVII ст.

Завершуючи огляд кахель з розкопок у Дубні і Львові слід зазначити, що аналіз форми і хронології виявлених зразків розкрив їх вражаючу подібність з матеріалом із міст Центральної Європи. Це означає, що основи морфології і декорування кахель на теренах західної України відповідають загальним тенденціям у розвитку європейського кахлярства. Формування в майбутньому нових об'ємних колекцій сприятиме виявленню шляхів і напрямків впливу на розвиток західно-українського кахлярства. Відмінності у моделюванні кахель, зафіксовані на сьогодні, дозволяють заакцентувати особливості прояву творчого потенціалу місцевих майстрів.

ХІМІЧНИЙ АНАЛІЗ КАХЕЛЬ

З метою визначення особливостей мінералогічного складу сировини, з якої виготовлялися кахлі, та технології її термообробки здійснено кількісний та якісний аналіз керамічної текстури кахель XVI ст. з Дубна та кахлі 1 пол. XVII ст. зі Львова. Результати дослідження подані в таблиці 1.

Таблиця 1. Хімічний аналіз кахель.

Місце виявлення	№ рисунку	№ проби	Хімічний склад керамічної маси (в %)						
			SiO ₂	Al ₂ O ₃	Fe ₂ O ₃	CaO	MgO	K ₂ O	Na ₂ O
Дубно	Рис. 3:2	1	74.72	7.42	4.32	6.21	3.28	0.57	0.24
Дубно	Рис. 6:8	2	74.68	7.35	4.22	6.25	3.17	0.60	0.28
Дубно	Рис. 3А:4	3	76.20	7.10	4.30	6.32	3.05	0.20	0.11
Дубно	Рис. 6:5	4	77.12	7.32	3.15	4.15	2.38	0.15	0.19
Львів	Рис. 7	5	76.44	6.69	6.87	6.57	3.36		

Дубно - замок. Характерною ознакою усіх проб є щільна та міцна дрібнозерниста фактура, випалена від світло-бежевого до сірого кольору. Кахлі виготовлені з якісної глиняної маси, очищеної від різних органічних домішок. Даній сировині притаманний високий вміст кварцевого піску (SiO₂) та плавнів у вигляді карбонатів Ca, Mg, Fe, а також сполук натрію та калію (табл. 1). Отже це - різновид легкоплавких глин з великою кількістю природних елементів. Присутність у сировині мінералів монтмориллонітових груп, до складу яких входять гідроалюмосилікати Ca, Mg, Fe, є ознакою високого ступеня її дисперсності, набухання, пластичності, зв'язності та високої чутливості до сушки та випалу. В керамічній масі двох кахель (проба 1-2) зафіксовано блискучі вкраплення слюдистих мінералів (іліт, гідромусковіт та інш.), які присутні у легкоплавких глинах у незначній кількості. Наявність слюдистих мінералів в уже випаленому черепку означає, що їх кристалічна решітка не була зруйнована дією вогню, отже дана керамічна маса випалювалася при температурі 900°C-950°C. Натомість у іншій кахлі (проба 3) в складі сировинних матеріалів відсутні слюдисті мінерали, що свідчить про високу температуру термообробки (понад 950°C). В результаті випалу в інтервалі 900°C-950°C під впливом калієвих польових шпатів, що володіють більшою в'язкістю при розплаві, утворилася керамічна текстура підвищеної щільності та водонепроникливості.

Належить підкреслити, що карбонатні сполуки Ca та Mg, які присутні у сировині в тонкодисперсному стані, знижують вогнестійкість та зменшують інтервал спікання глини (реакція розкладу карбонатних сполук проходить в інтервалі температур 910°C-940°C). Крім того, вони частково впливають на зниження міцності черепка. В цілому маса, з якої виготовлені дубенські кахлі, характеризується незначною кількістю глинозему (Al_2O_3) і підвищеним вмістом кварцевого піску (SiO_2), що свідчить про наявність у системі вільного кремнезему, який відіграє роль додатко-необхідної добавки при приготуванні глиняної маси.

Щодо сполук заліза, то вони рівномірно розподілені по всій керамічній масі в тонкодисперсному стані, що сприяло зниженню температури спікання глини і в результаті випалу надало черепку рівномірного світло-бурого кольору. Підвищений вміст Fe_2O_3 (вважається, що допустима його кількість у глинах не повинна перевищувати 6-8 %) спричинився до того, що під впливом температури і відновлюючого середовища відбулася реакція переходу його в легкоплавкий закис-окис, в результаті чого на поверхні черепка з'явилася щільна плівка. Таким чином, внаслідок описаного механізму хімічних реакцій, які протікали в ході термообробки глиняної маси, було отримано кахлі з якісною щільною та міцною текстурою.

Львів. Для аналізу взято пробу з єпископської гербової кахлі (проба 5 - рис. 7; F 23). Встановлено, що вона виготовлена з сировини, яка за мінералогічним складом і фізичними властивостями дуже подібна до вищеописаних волинських глин. Отже, ця кахля також була сформована з легкоплавкої глини з підвищеним вмістом кварцевого піску та плавнів. Однак, на відміну від „дубенської“ глини ця сировина містить мінімальну кількість окису алюмінію (6,69 %), який практично входить до складу глинистого мінералу, що суттєво впливало на вогнетривкість та здатність глини спікатися при низьких температурах. Дещо вищий (порівняно з дубенськими кахлями) вміст карбонатних сполук (Ca, Mg) у поєднанні з незначним відсотком окису алюмінію понижувало вогнестійкість та підвищувало пористість керамічної маси. У зв'язку з цим для отримання якісного черепка у цю масу в якості опріснювача була додана значна кількість піску у грубих фракціях. Високий вміст окису заліза (6,87 %), що також сприяв зниженню температури спікання, після випалу в окислювальному середовищі надав керамічній масі насиченого темно-червоного кольору. Внаслідок хімічних перетворень в кінцевому результаті було отримано досить якісну та щільну керамічну текстуру з незначним ступенем пористості.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

БАГРИЙ Р. С.

- Звіт про роботу Львівської міської археологічної експедиції ІСН АН УРСР у 1979 р. Науковий архів Інституту українознавства НАН України. Львів 1979.
- Звіт про роботу Львівської міської археологічної експедиції ІСН АН УРСР у 1980 р. Науковий архів Інституту українознавства НАН України. Львів 1980.

БАГРИЙ Р. С.

- Раскопки во Львове. В: Археологические открытия 1980 года. Москва 1981, с. 226-227.

ГУПАЛО В.

- Археологічні дослідження у Дубно. В: Галичина та Волинь у добу середньовіччя (до 800-річчя з дня народження Данила Галицького). Львів 2001, с. 210-220.

ЗДАНОВІЧ Н. І. - ТРУСАЎ А. А.

- Беларуская паліваная кераміка XI-XVIII стст. Мінск 1993.

ЛІНИНСЬКИЙ П.

- Повернення з небуття. Львів 1998.

BALABAN M.

- Dzielnica żydowska, jej dzieje i zabytki. Lwów 1909.

CHOVANEC J. - J. DANKÓ K. - FELD I. - TAMÁS E.

- A gótikától a habánokig. Od gotiky po habánov. Kályhacsempék Abaúj, Sáros és Zemplén vármegyékéből. Kachlice z bývalej Abovskej, Šarišskej a Zemplínskej župy. Kiállítási katalógus. Sárospatak 1996.

CZOPEK S.

- Renesansowe kafle z Będziemyśla. In: Garncarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych. Rzeszów 1994, s. 95-120.

DĄBROWSKA M.

- Kafle i piece kaflowe w Polsce do końca XVIII wieku. Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk - Łódź 1987.
- Kafle późnogotyckie i renesansowe na ziemiach polskich. In: Kafle gotyckie i renesansowe na ziemiach polskich. Gniezno 1993, s. 7-24.

HUNICZ A.

- Motywy ornamentacyjne na kaflach z zamku w Krupem, pow. Krasnystaw. In: Studia i materiały Lubelskie. 5. Lublin 1971, s. 335-355.

HUPAŁO W.

- Wstępne badania w obrębie klasztoru Podboreckiego na Wołyniu. In: Materiały i sprawozdania Rzeszowskiego ośrodka archeologicznego. XIX. Rzeszów 1998, s. 233-248.

KAJZER L.

- Zamek w Raciążku. Łódź 1990.

KOBRZENIECKA-SIKORSKA G.

- Kafle XVI-XVII wieku z Lidzbarka Warmińskiego w zbiorach Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie. In: Garncarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych. Rzeszów 1994, s. 263-276.

LUBELCZYK A.

- Obwałowania ziemne Rzeszowa z XVII wieku w świetle badań archeologicznych. In: Materiały i sprawozdania Rzeszowskiego ośrodka archeologicznego za lata 1985-1990. Rzeszów 1992, s. 55-75.

MIRKOWSKA I.

- Wybrane kafle z zamku i z miasta w Reszlu, woj. olsztyńskie. In: Garncarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych. Rzeszów 1994, s. 249-262.

NIESIECKI K.

- Herbarz Polski. 1. Lipsk 1841.

REINFUSS R.

- Ludowe kafle malowane. Kraków 1966.

RENNER J.

- Kafle gotyckie i renesansowe z Wawelu. In: Kafle gotyckie i renesansowe na ziemiach polskich. Gniezno 1993, s. 67-68.

SWIESZNIKOW I. - HUPAŁO W.

- Wstępne wyniki badań archeologicznych na zamku w Dubnie. In: Materiały i sprawozdania Rzeszowskiego ośrodka archeologicznego. XVII. Rzeszów 1996, s. 297-303.

ŚLAWSCY G. I T.

- Garncarstwo i kaflarstwo w Bieczu od późnego średniowiecza do czasów współczesnych. In: Garncarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych. Rzeszów 1994, s. 211-232.

ZUBRZYCKI J.

- Kaflarstwo polskie. Lublin 1915.

ŻEMIGAŁA M.

- Ogrzewanie piecowe na zamku w Bolesławcu nad Prosną XIV-XVII w. Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk - Łódź 1987.

ZUSAMMENFASSUNG

Die alten Kacheln aus Dubno und Lwiw (nach den Ausgrabungsfunden)

Die gegebene Behandlung vermittelt einen Überblick über die während archäologischer Erforschungen ausgegrabenen Kacheln und wirft Licht auf die zwei großen Sammlungen, deren Fundstellen die alten ukrainischen Städte Dubno und Lwiw sind.

In Dubno sind während der Hofstratigraphie des dem Fürstengeschlecht Ostrosky gehörenden Schlosses 200 Kacheln (größtenteils fragmentarisch) zusammengesammelt, deren Lagerung sich über zwei Kulturschichten im Zeitraum 1586-1624 und 1624-1792 erstreckt und dank den in dieser Fundstelle ausgegrabenen datierten Münzen belegt worden ist. Im Kulturschichtraum des 16. Jahrhunderts sind Ofenreste festgelegt, unter denen Bruchstücke von fünf verschiedenen Kacheltypen hervorgehoben sind, die zum Wand- und Ofengewölbeschmuck gedient hatten. Das eine Muster, das „Ritterthema“ repräsentierend, wies einen Reiter auf, dessen Rüstungselemente dem Dachziegel ähnlich sind (die sgn. „Fischschuppen“), die anderen Muster besitzen pflanzen-geometrische Motive. Durch Farbenpracht sind polychrome Kacheln gekennzeichnet. Es wird Interesse an den Mustern vom Ende des 16. Jahrhunderts erweckt, die keine Glasur aufweisen und deren Reliefs mit einem dichten „Netzchen“ verziert worden sind. In der obenbeschriebenen Sammlung sind Kacheln der Spätrenaissanceperiode vorhanden, die herkömmliche pflanzen-geometrische Schmuckelemente besitzen, den sgn. „teppigartigen“ und „endlosen“ Dekor.

Die Lwiwer Sammlung ist durch die im alten jüdischen Viertel des mittelalterlichen Stadtzentrums durchgeführten Ausgrabungen entstanden. Zum Erforschungsobjekt sind die ringsum der Synagoge stehenden Häuser reicher Kaufleute geworden. Ein besonderes Hauptaugenmerk wird in dieser Sammlung auf die Kacheln mit der Darstellung von Engeln als Musikanten auf dem gotischen Bogen. Diese ganz seltenen Muster haben wahrscheinlich als Gesimsstreifen in einer Ofenkonstruktion gedient. Unter anderen Dekorationssujets sind Kacheln mit Heraldik, Zeichnungen zu Religionsszenen sowie Darstellungen von Phantasievögeln und Fabeltieren bemerkenswert.

Interessant ist auch die Wappenkachel der 1. Hälfte des 17. Jahrhunderts, aus dem Bischof-P. Gembitsky-Palast stammt und im Historischen Museum der Stadt Lwiw aufbewahrt wird. In der Regel ist solch eine Kachel vom großen Maß. In die frontale Ofenwand hineingebaut, ist sie einmaling. Das gegebene Erzeugnis stellt ein schlagendes Muster der zu Paradezwecken bestimmten Kacheln dar, die in der Spätrenaissanceepoche in Mode gekommen sind und in der nächsten Periode ihre Blüte erlebt haben.

Im Allgemeinen entsprechen die Morphologie und die Dekorierung der obenbeschriebenen Kacheln den Tendenzen, die in der europäischen Kachelkunst der Renaissance-periode herrschend waren.

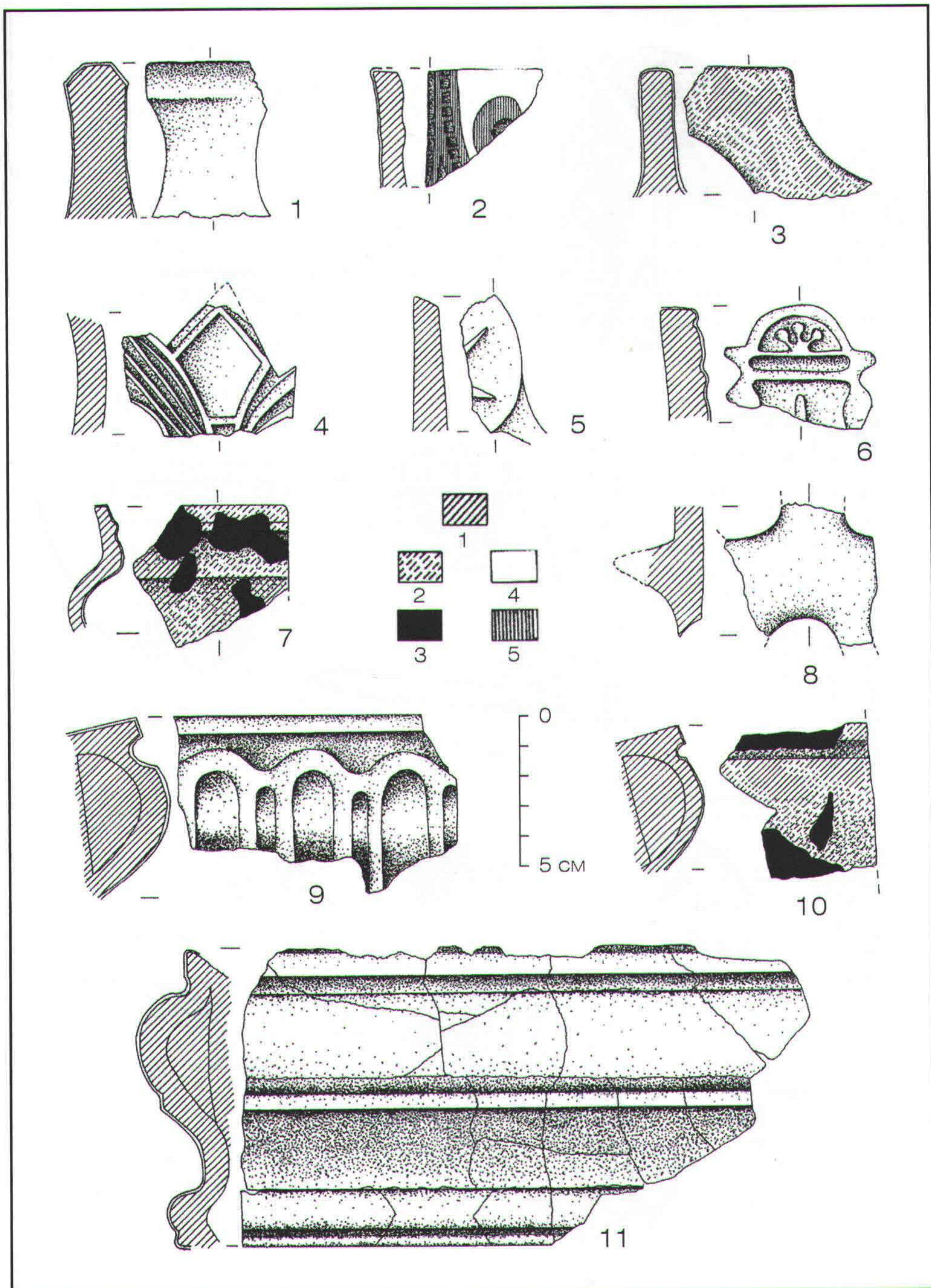

Рис. 1: Дубно - замок. Фрагменти завершальних та карнізних кахель з культурного шару 1586-1624 рр. (умовні позначення кольору поливи: 1- світло-зелена; 2 - кремова; 3 - темно-коричнева; 4 - біла; 5 - жовто-коричнева).

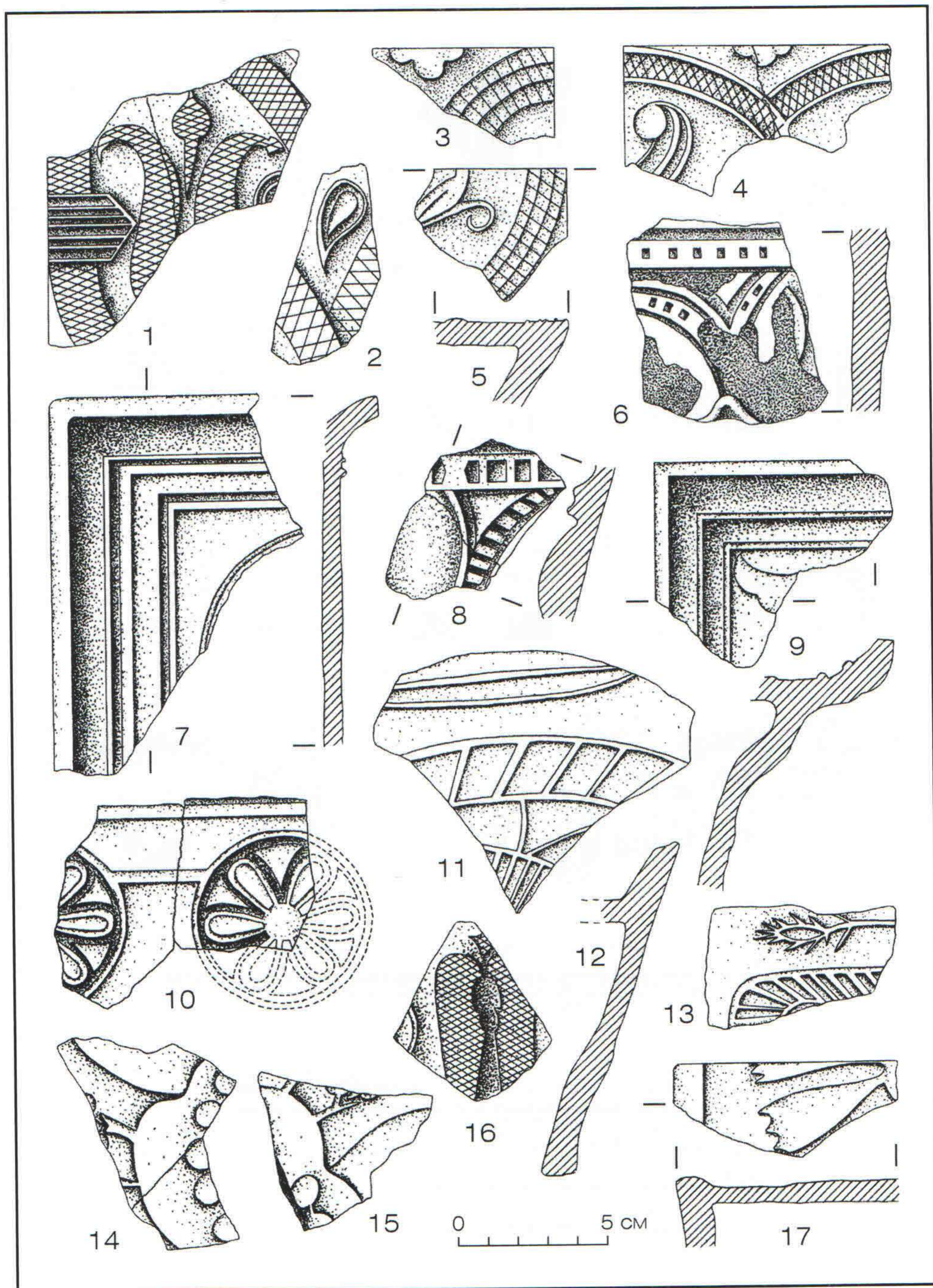

Рис. 2: Дубно - замок. Фрагменти щитків кахель з культурного шару 1586-1624 рр.

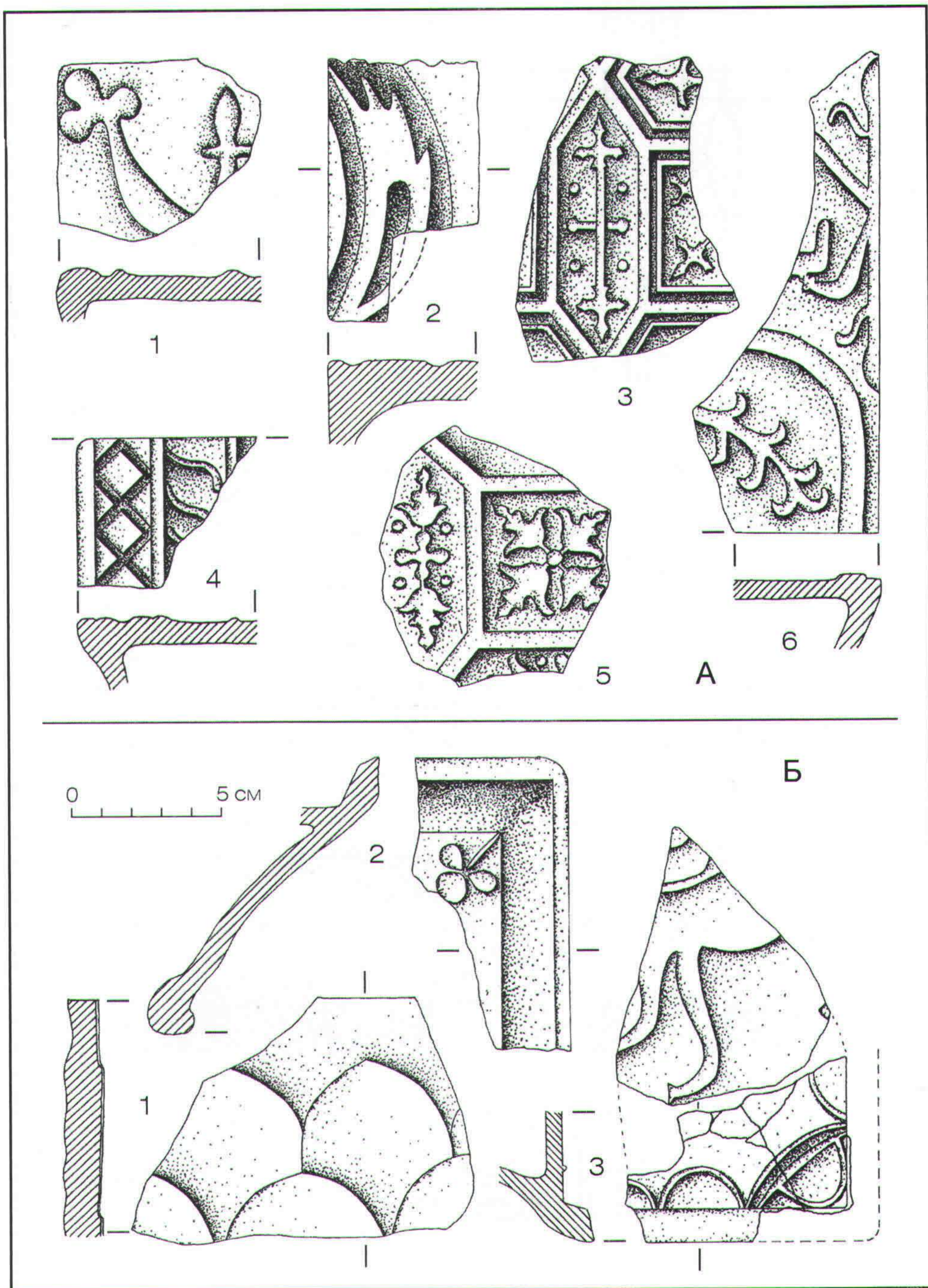

Рис. 3: Дубно - замок. А - фрагменти щитків кахель з культурного шару 1624-1792 рр.; Б - комплекс кахель з розвалу печі.

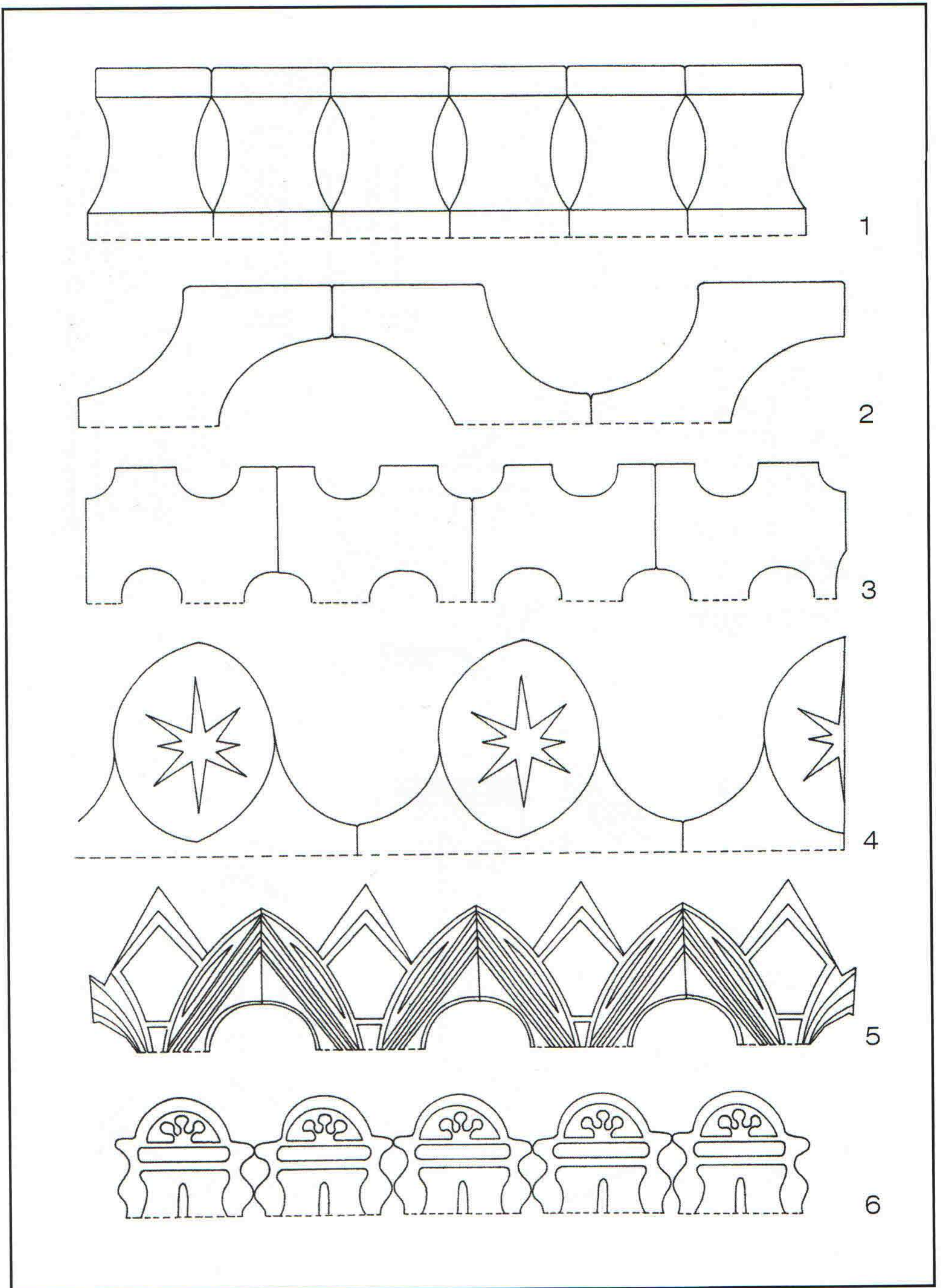

Рис. 4: Дубно - замок. Реконструкції „коронки“ печей.

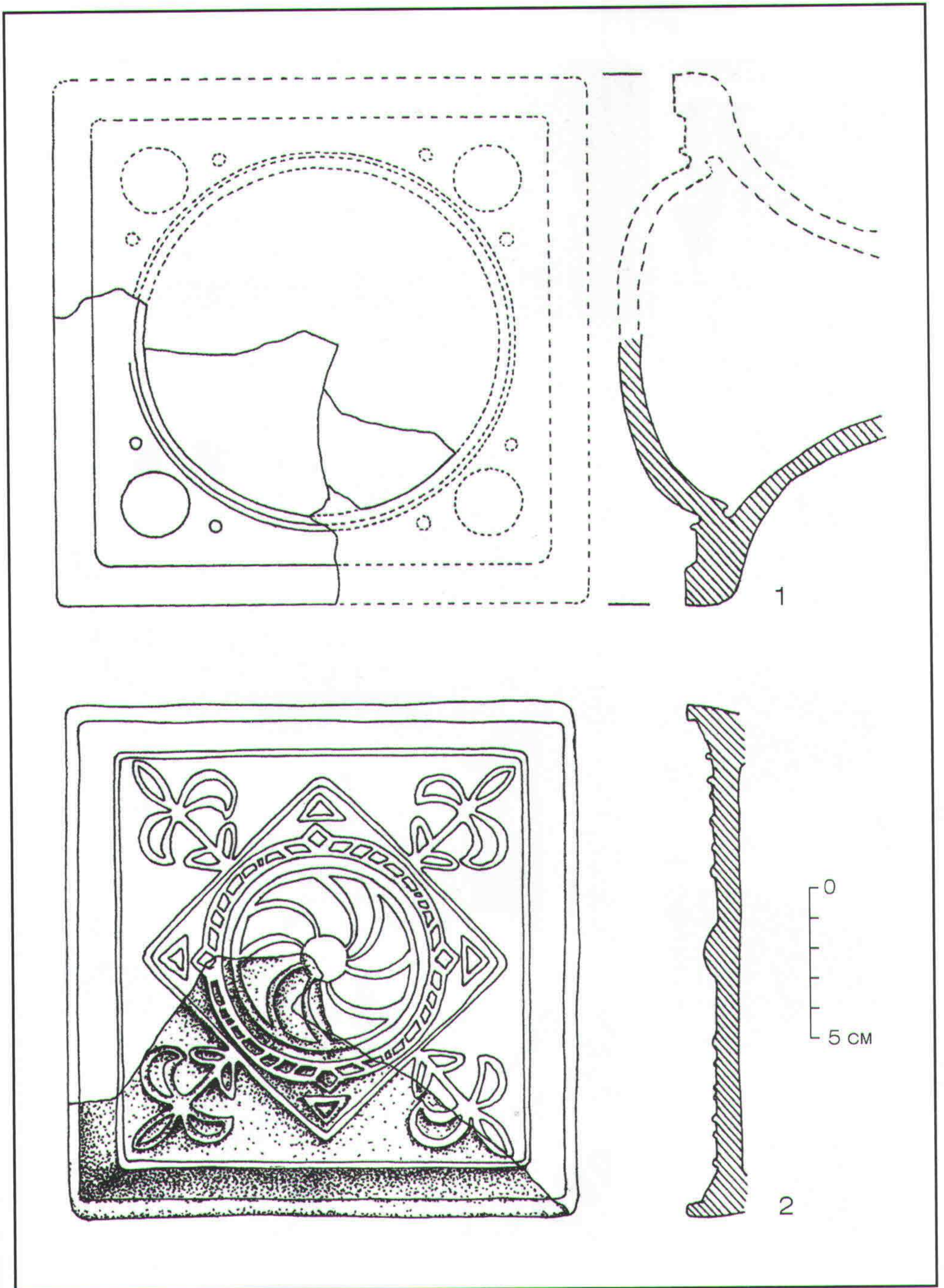

Рис. 5: Дубно - замок. Реконструкція кахель з розвалу печі.

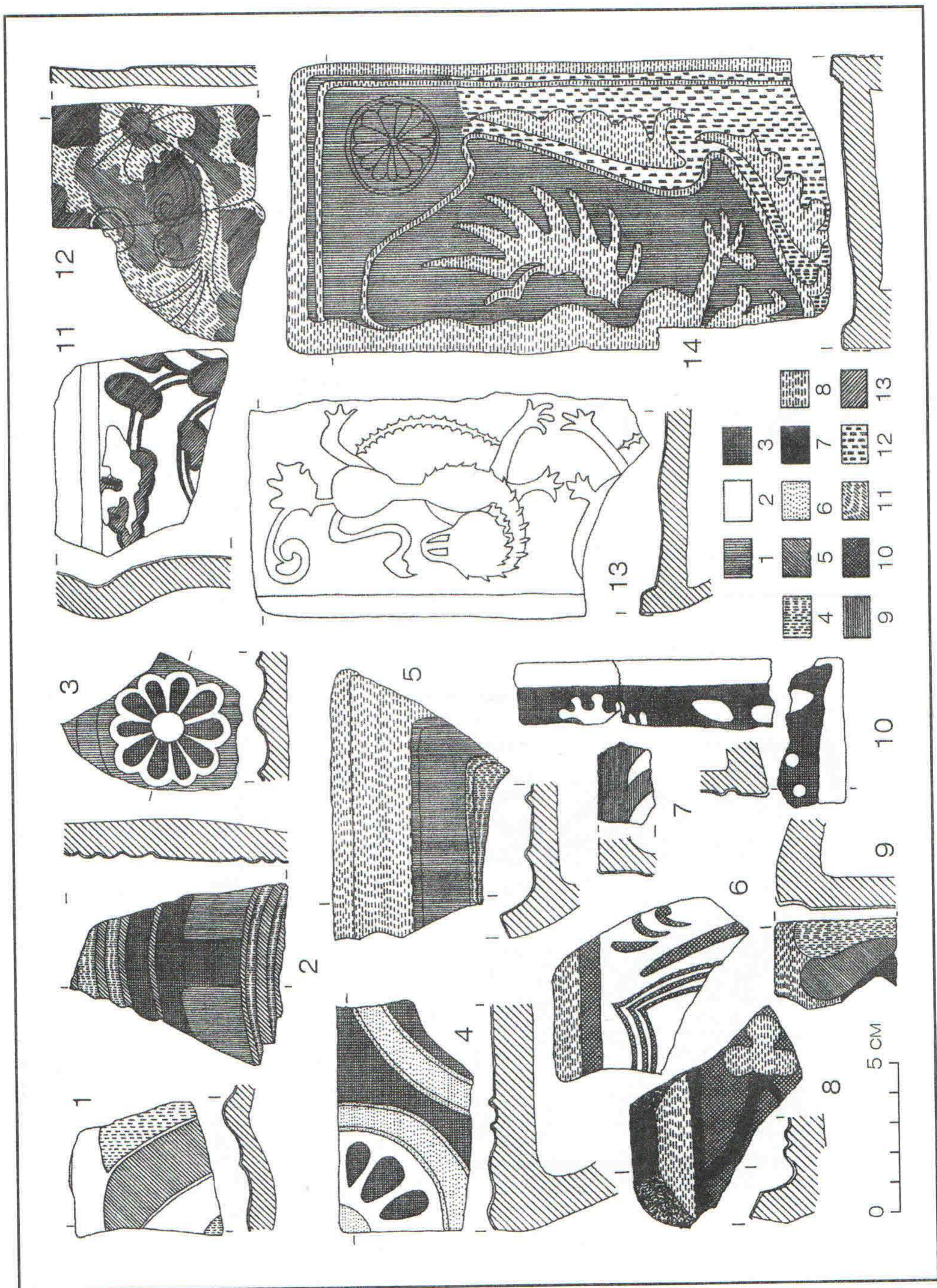

Рис. 6: Дубно. Фрагменти поліхромних кахель: замок (1-12), Підборецький монастир (13-14) (умовні позначення кольору поливи поліхромних кахель: 1 - жовто-коричнева; 2 - біла; 3 - блакитна; 4 - лимонна; 5 - світло-зелена; 6 - гірчична; 7 - темно-коричнева; 8 - темно-зелена; 9 - темно-синя; 10 - жовта; 11 - кремова; 12 - смарагдова; 13 - світло-коричнева).

Рис. 7: Львів. Поліхромна кахля 1 пол. XVII ст.

1

2

3

Рис. 8: Львів - Арсенал. Фрагменти кахель 1 пол. XVI ст. (розкопки Багрія Р. С. 1980 р.).

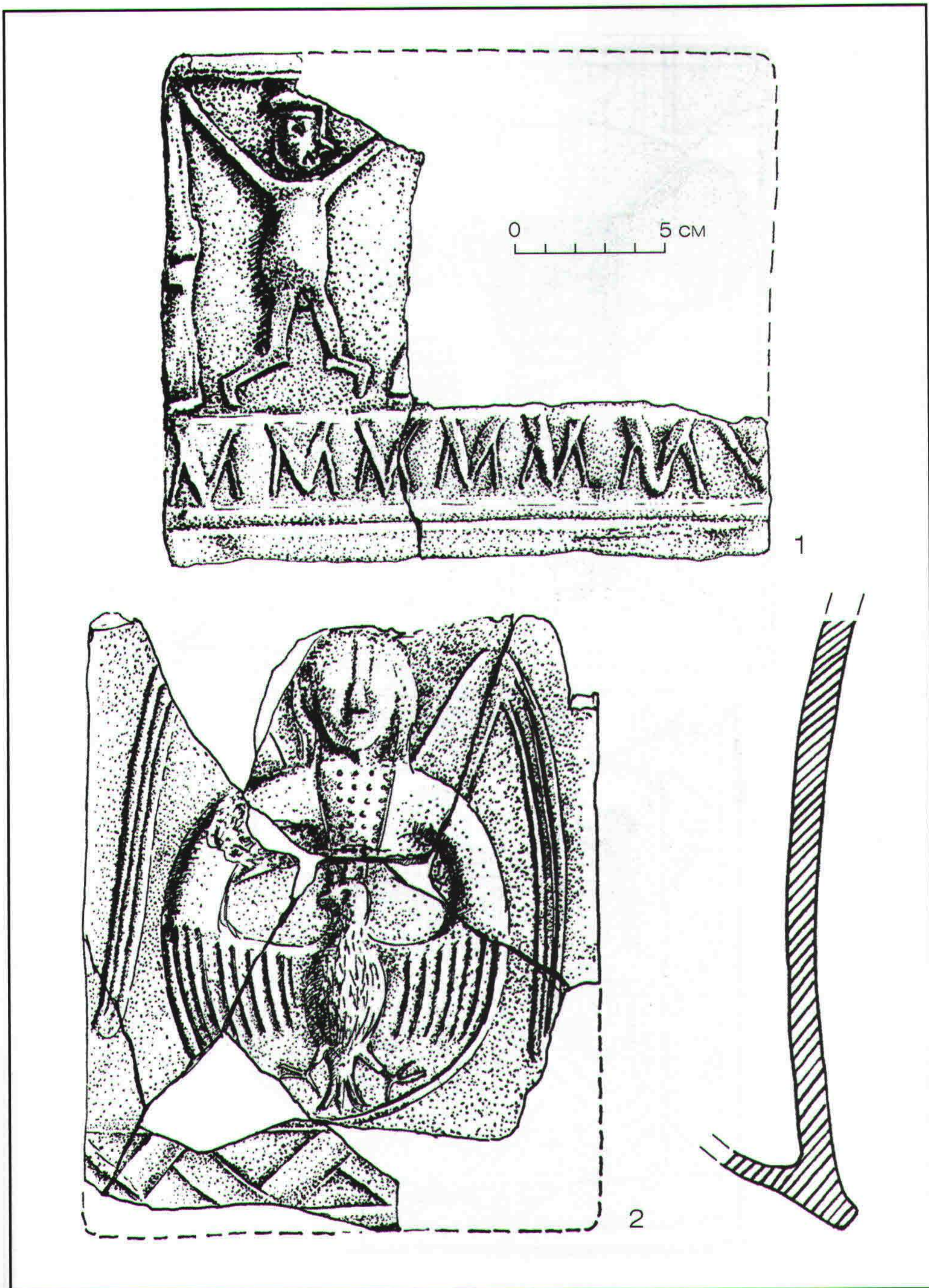
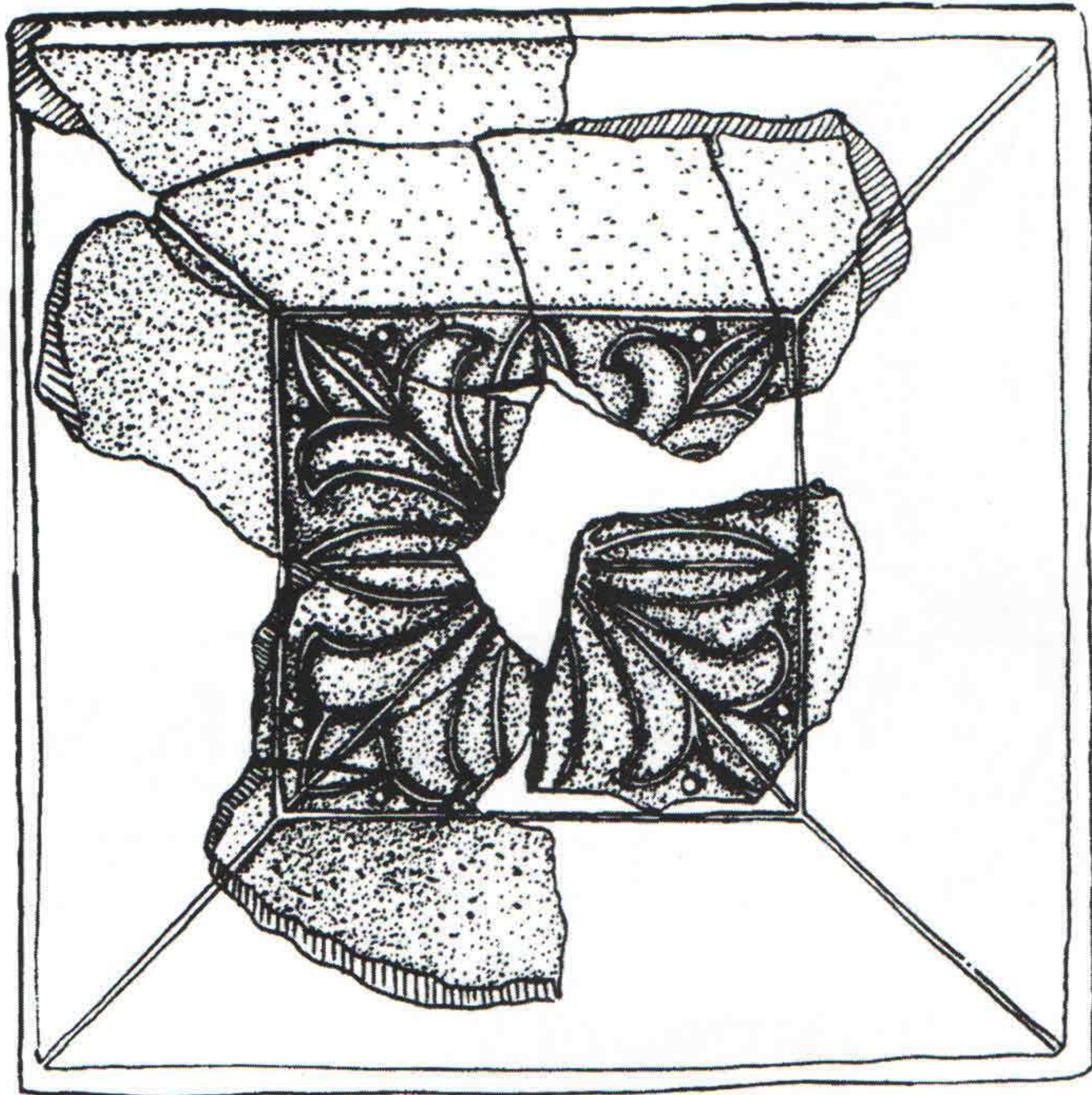
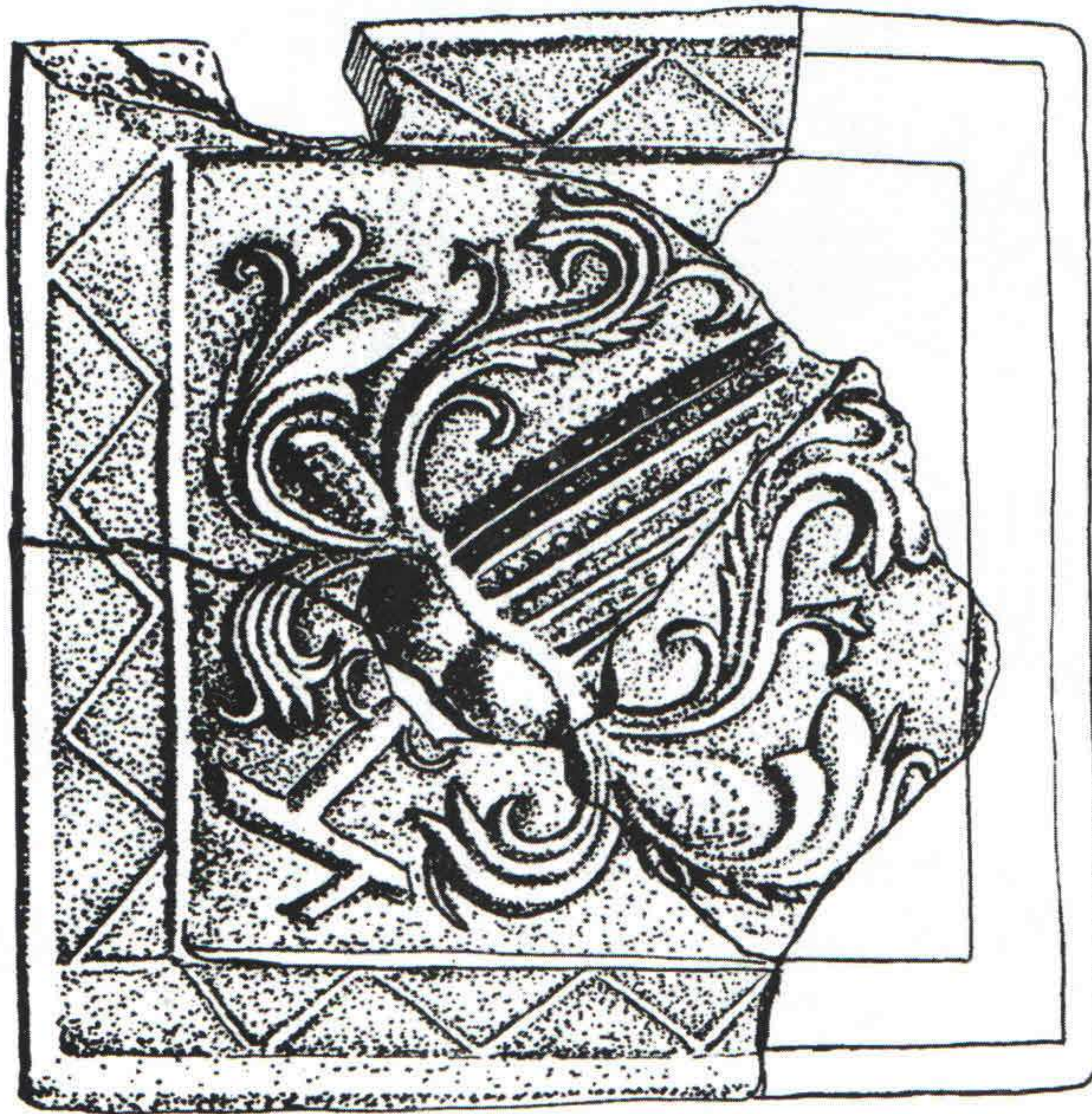

Рис. 9: Львів - Арсенал. Фрагменти кахель XVI ст. (розкопки Багрія Р. С. 1980 р.).

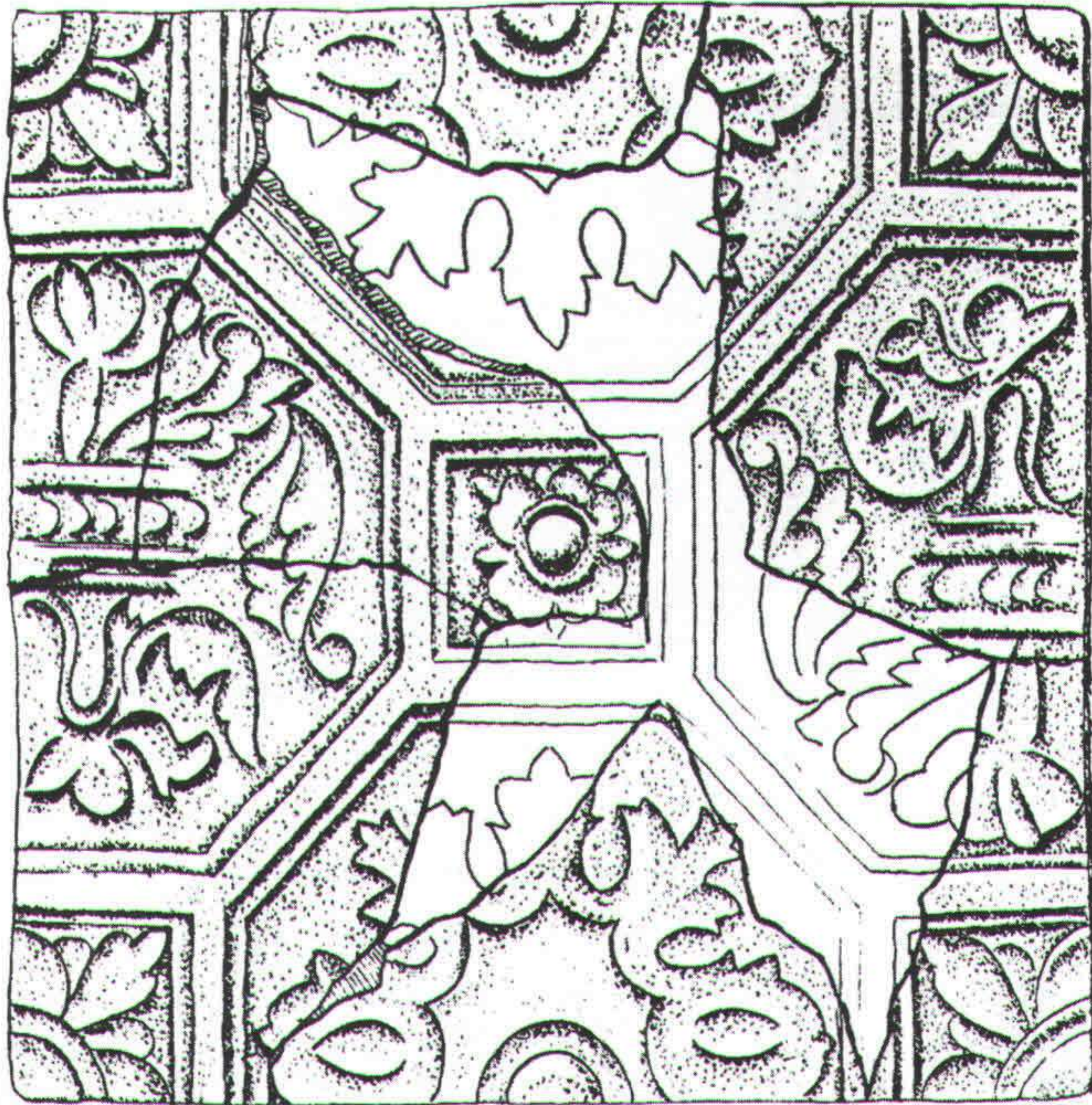
1

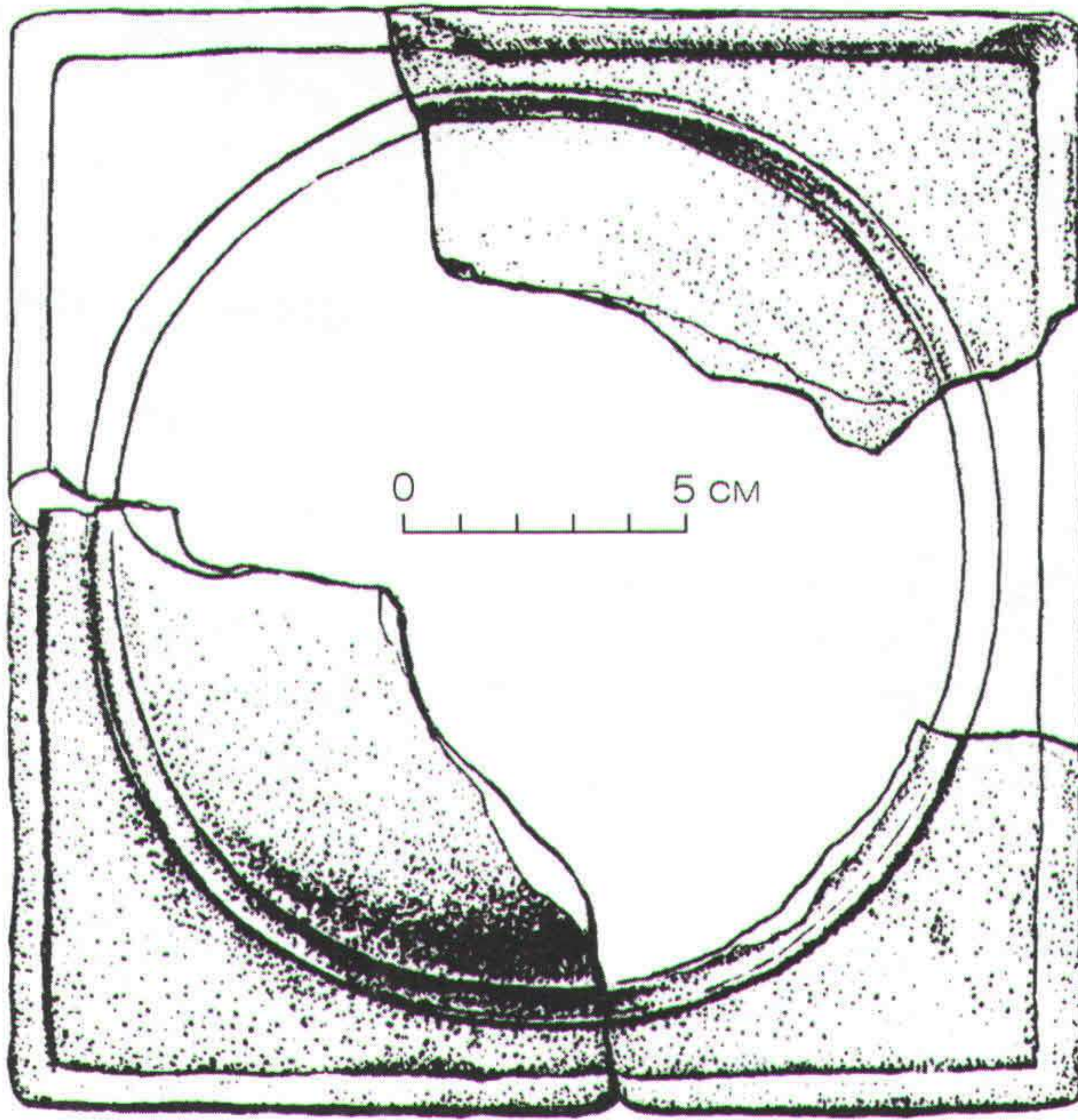
2

Рис. 10: Львів - Арсенал. Фрагменти кахель XVI ст. (розкопки Багрія Р. С. 1980 р.).

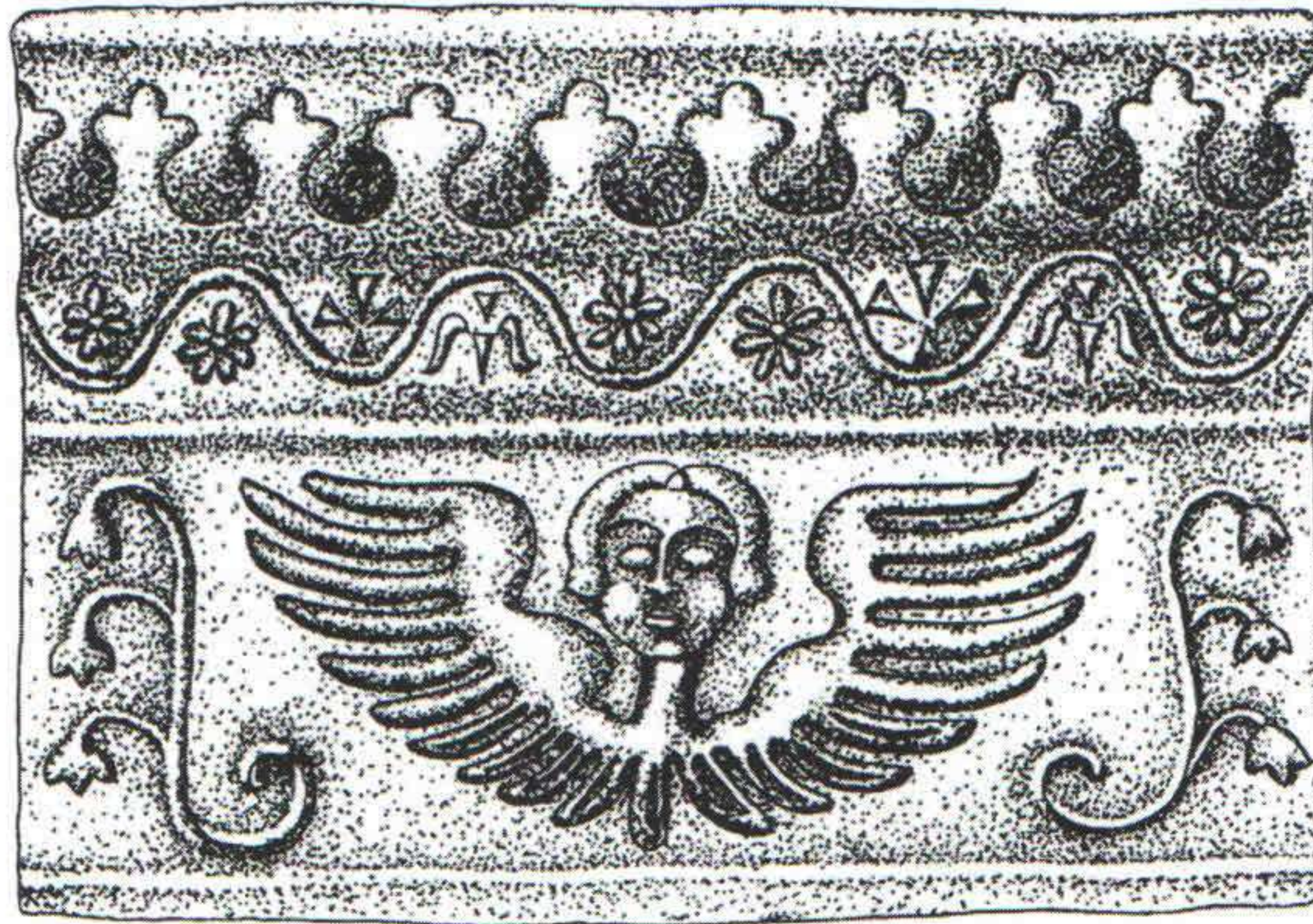

1

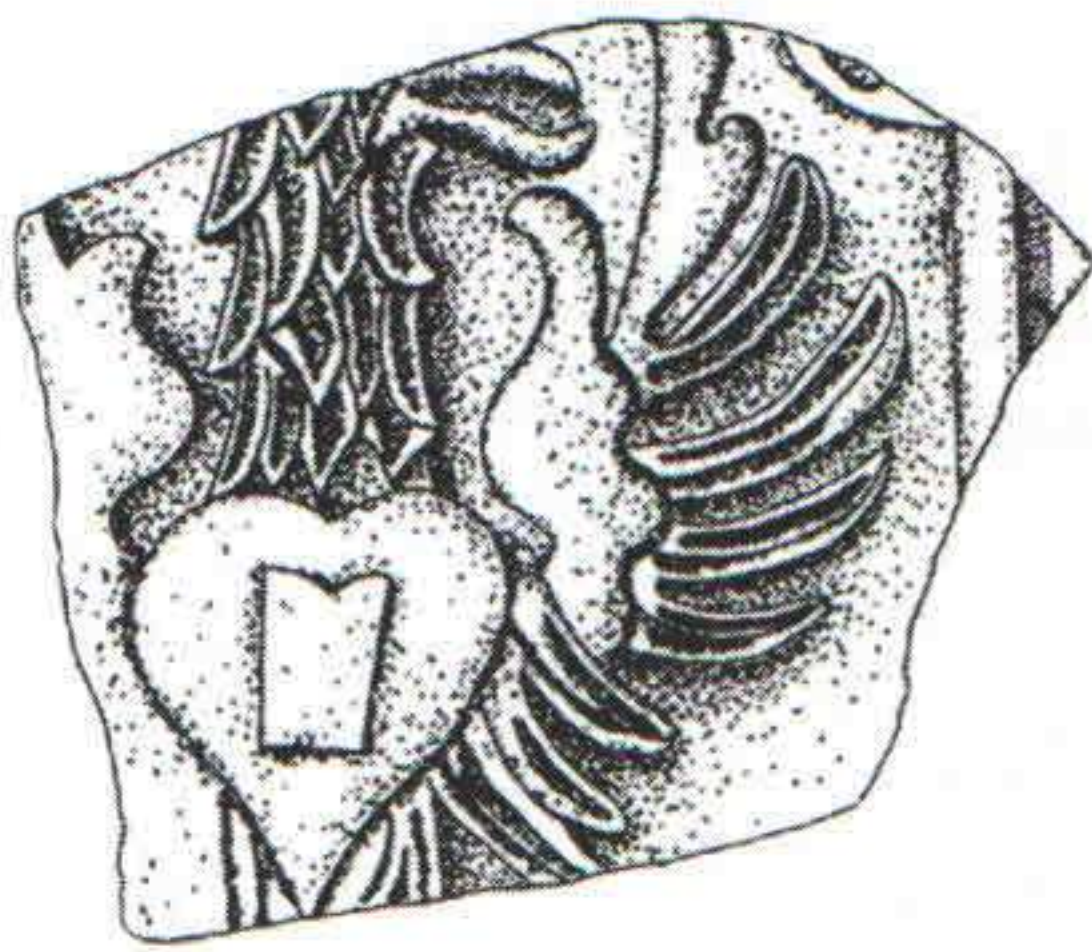

2

Рис. 11: Львів - Арсенал. Фрагменти пізньоренесансних кахель (розкопки Багрія Р. С. 1980 р.).

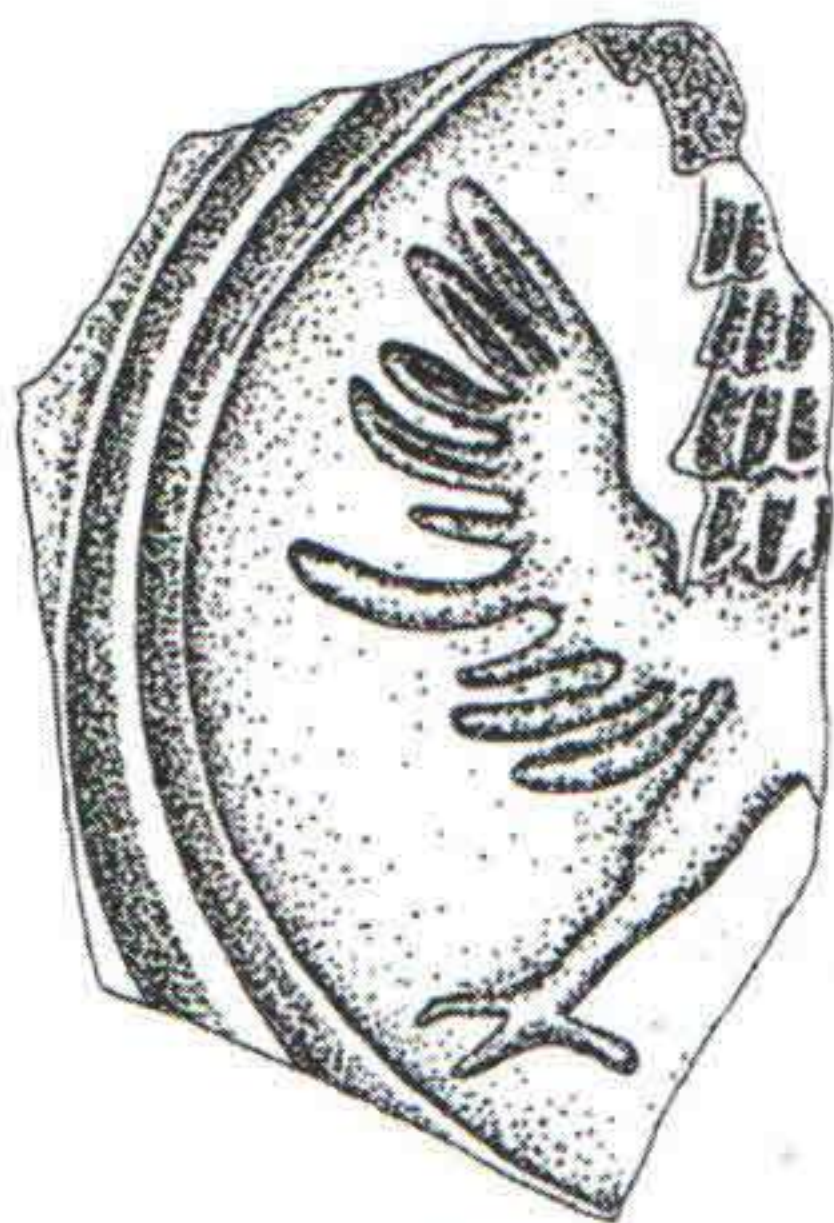
1

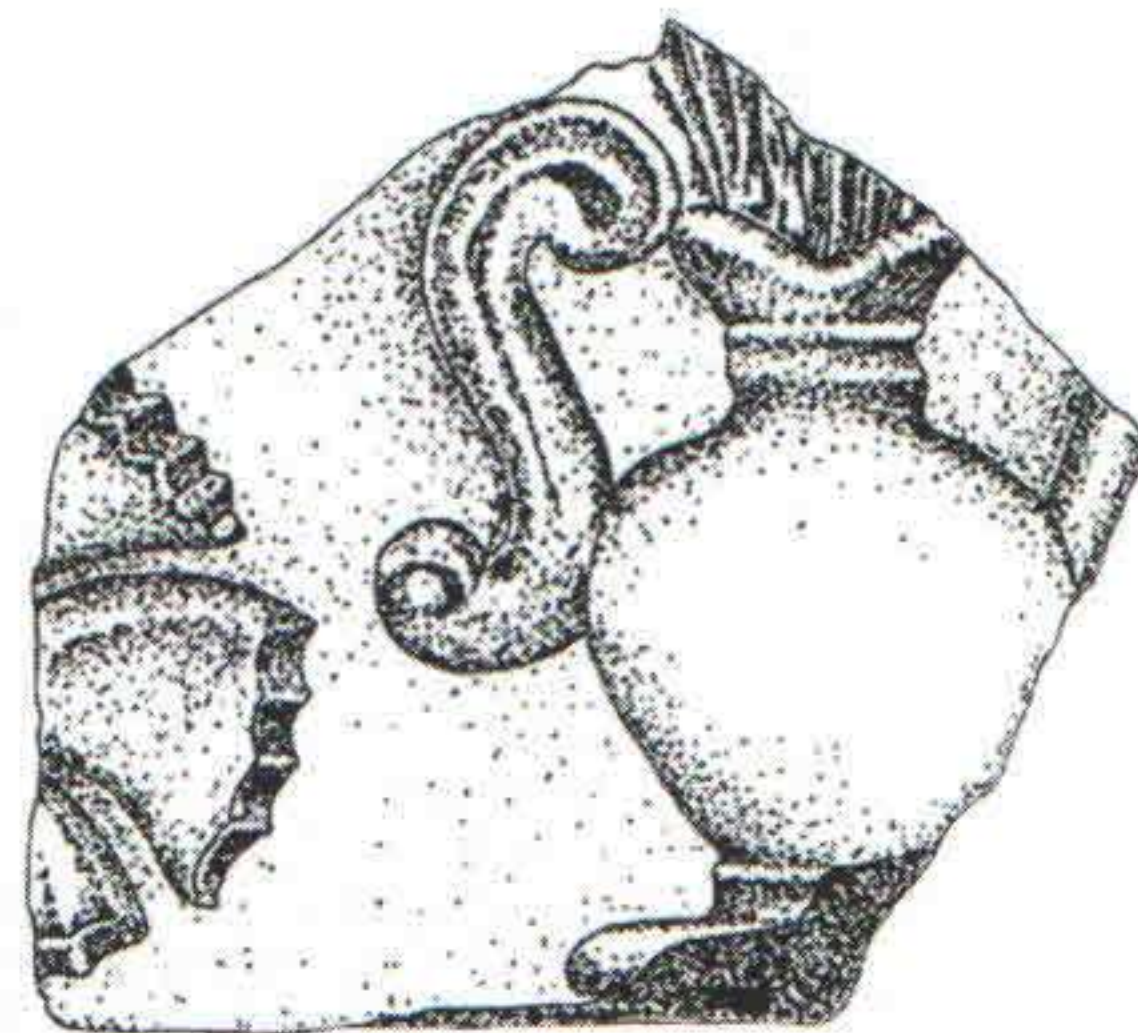
2

3

4

5

Рис. 12: Львів - Арсенал. Фрагменти кахель XVII ст. (розкопки Багрія Р. С. 1980 р.).

F 23

F 24

F 25

Львів. Поліхромна кахля 1 пол. XVII ст. (F 23). [В. Гупало - М. Лосик: Давні кахлі з Дубна і Львова (за археологічними матеріалами), с. 109-130, 262]

Петро Лінинський, 1999 р., фото 3. Підпериґори (F 24). Двосторонній дерев'яний еталон із села Попелі, з однієї сторони цієї матриці - сюжет Різдва (Богородиця з дитям, яку вітають пастухи), фото Г. Івашків (F 25). [Г. Івашків: Язичницькі та християнські мотиви і сюжети на давніх кахлях зі збірки Петра Лінинського, с. 149-165, 262]